

РИЗИКИ СОЦІАЛЬНОЇ СТАЛОСТІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Р. П. МУДРАК, доктор економічних наук

Н. О. АНДРУСЯК, доктор економічних наук

Уманський національний університет садівництва

В статті досліджуються ризики забезпечення соціальної сталості аграрного виробництва України. Встановлено факт стійкого скорочення чисельності сільського населення країни. Доводиться, що депопуляція сільських територій відбувається за рахунок природного скорочення їх жителів та міграції. Стверджується, що продовження даної тенденції несе ризики скорочення трудового потенціалу аграрного виробництва, виникнення дефіциту трудових ресурсів, скорочення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, що повністю або у значній мірі виробляється в господарствах населення. Останнє зумовить їх дефіцит на внутрішньому ринку та посилить потенціал продовольчої небезпеки. В умовах гострого дефіциту фінансових ресурсів пропонується ширше залучення сільських громад до участі в грантових конкурсах за рахунок надання організаційної та методичної допомоги у розробці та поданні заявок на конкурс, формуванні звітності у разі перемоги та освоєнні грантових коштів тощо.

Ключові слова: сталий розвиток, соціальна складова, аграрне виробництво, сільські території, депопуляція, ризики, трудові ресурси, дефіцит, продовольча безпека, гранти

Постановка проблеми. Аграрне виробництво належить до стратегічних секторів національної економіки – воно є базисом продовольчої безпеки та джерелом стабільного надходження валютної виручки від агропродовольчого експорту. Крім того, наразі, навіть не зважаючи на російсько-українську війну, аграрне виробництво є одним із найстабільніших секторів, забезпечуючи щорічний внесок у формування ВВП на рівні 10–11 % [1]. Для національної економіки – це сумнівне досягнення, що вказує на її системні слабкості. Однак, це не применшує ролі аграрного сектору, як економічного буфера, який пом'якшує тиск макроекономічної нестабільності, зумовленої незавершеністю реформ, наслідками пандемії COVID-19 та російською військовою агресією.

Отже, забезпечення стабільності функціонування аграрного виробництва є стратегічним пріоритетом державної економічної політики. Для досягнення даної мети, перспективи досліджуваного сектору виробництва необхідно розглядати в контексті сталого розвитку. Адже лише так досягається гармонізація внутрішніх елементів складної системи, що і забезпечує стабільність її кількісних та якісних перетворень. В даному контексті особлива

увага має бути зосереджена на соціальній сталості аграрного виробництва, оскільки людина є найважливішою цінністю демократичного суспільства і як безальтернативний виконавець корисної діяльності, тобто праці, і як головний об'єкт на задоволення потреб якого спрямоване суспільне виробництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на надзвичайну роль аграрного виробництва для життєзабезпечення суспільства, умови та фактори його сталого розвитку є об'єктом уваги багатьох вітчизняних дослідників. Серед останніх публікацій на дану тематику слід вказати на дослідження Забуранної Л. В. та Ярмоленко Ю. О. [2], Лагодієнко Н. В., Богданова О. О., Дідковської М. А. та Козак К. Б. [3, 4], Петрухи С. В. та Стахова Б. В. [5], Страпчук С. І. [6], Патики Н. І. та Булавки О. Г. [7], Томашук І. В. та Хаєцької О. П. [8], Заїки С. О., Грідіна О. В. та Заїки О. В. [9], Крюкової І. О., Замлинського В. А. та Власенко Т. А. [10], Ільчука М. М., Нікітченко С. О., Ситника О. О. і Павленка В. В. [11] та ін.

Однак, не зважаючи на значну наукову розробку теми сталого розвитку аграрного сектору економіки, окремі її аспекти потребують подальшого опрацювання. Зокрема, це стосується необхідності теоретико-методологічного обґрунтування вирішення проблеми складних діалектичних суперечностей між окремими складовими сталого розвитку – економічною і соціальною, економічною і екологічною, соціальною і екологічною тощо.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних вчених із проблем сталого розвитку аграрного сектору економіки тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, аналізу і синтезу, дедукції, порівняння, рядів динаміки, середніх величин та ін.

Результати досліджень. Сталим розвитком аграрного виробництва є керований процес управління та збереження природно-ресурсної бази, орієнтації технологічних та інституціональних змін таким чином, щоб забезпечити досягнення і подальше задоволення потреб людини для нинішнього і майбутніх поколінь. Такий розвиток зберігає землі, води, рослинні і тваринні генетичні ресурси, є екологічно не виснажливим, технічно можливим, економічно життєздатним і соціально прийнятним [12].

Сталий розвиток аграрного виробництва містить три складові - економічну, соціальну і екологічну.

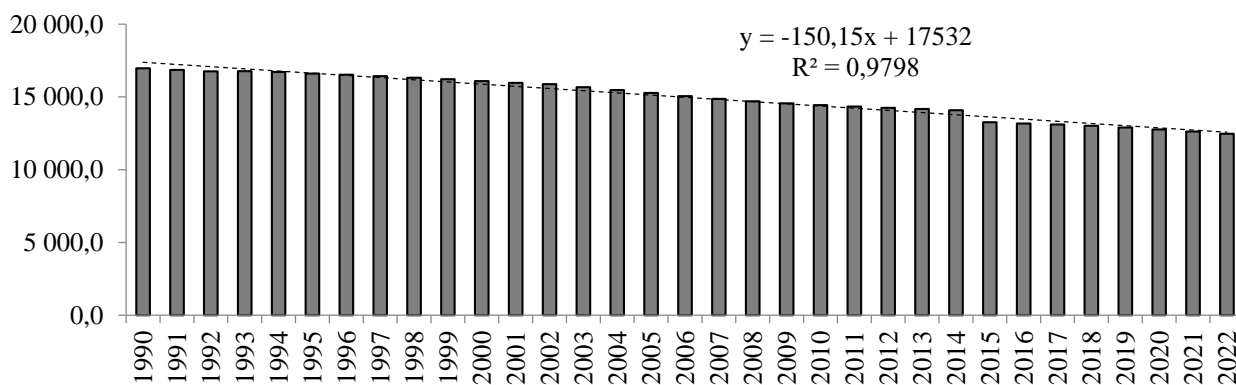
Під соціальною сталістю аграрного виробництва слід розуміти:

- 1) стійкий розвиток сільських територій;
- 2) забезпечення надійного фізичного доступу до продовольства для громадян країни [13].

Під стійким розвитком сільських територій України слід розуміти припинення депопуляції, збереження мережі сільських населених пунктів, відновлення їх соціальної інфраструктури, забезпечення побутових зручностей, що за кількісними та якісними характеристиками не поступаються аналогічним у міських поселеннях тощо [13].

Фізичний доступ до продовольства – це один із двох ключових критеріїв продовольчої безпеки. Він означає, що продовольство завжди є в достатній кількості, де б не виникла в ньому потреба. Головною умовою достатнього фізичного доступу є високорозвинене аграрне виробництво. За незмінності інших факторів, достатній фізичний доступ є умовою бездефіцитного продовольчого ринку та стабільності споживчих продовольчих цін [13].

Чисельність сільського населення України скорочується із стійкою динамікою ($r = 0,989$) (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка чисельності сільського населення України, на 1 січня, тис. осіб*

Примітка: * побудовано авторами за даними [14]

Негативна тенденція посилюється – має місце зростання середньорічного темпу скорочення сільського населення в розрізі десятилітніх часових відрізків: для 1991–2000 рр. -0,53 %; для 2001–2010 рр. – 1,08 %; для 2011–2020 рр. – 1,23 %. З високою ймовірністю можна очікувати ще більшої ескалації даного показника у зв'язку із відновленням російської військової агресії 24 лютого 2022 р.: значна кількість сільських жінок із дітьми, літніх людей стали вимушеними біженцями в міських поселеннях країни та за кордоном; значна кількість сільських чоловіків були мобілізовані до лав ЗСУ.

Поряд із загальним скороченням чисельності сільського населення, спостерігається погіршення його відтворювального потенціалу – зменшення частки чоловіків та жінок репродуктивного віку (15–49 рр.) в структурі сільського населення (табл. 1).

Табл. 1. Частка населення сільських територій обох статей у віці 15-49 рр. в структурі сільського населення України, %*

Стать	Рік											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Чоловіки	52,1	51,8	51,5	51,1	50,8	50,6	50,2	49,9	49,7	49,5	49,4	49,5
Жінки	43,6	43,5	43,3	43,1	42,9	42,8	42,6	42,5	42,3	42,1	42	42

Примітка: * побудовано авторами за даними [15]

За період 2010–2021 рр. частка сільських чоловіків репродуктивного віку скоротилася на 2,6 в. п., жінок – на 1,6 в. п., і продовжують скорочуватися із

стійким темпом (для чоловіків $r = 0,982$, для жінок $r = 0,995$). В абсолютному значенні це скорочення: чоловіків з 3516,5 до 2950,4 тис. осіб (-566,1 тис. осіб), жінок з 3341,7 до 2760,2 тис. осіб (-581,5 тис. осіб) [15].

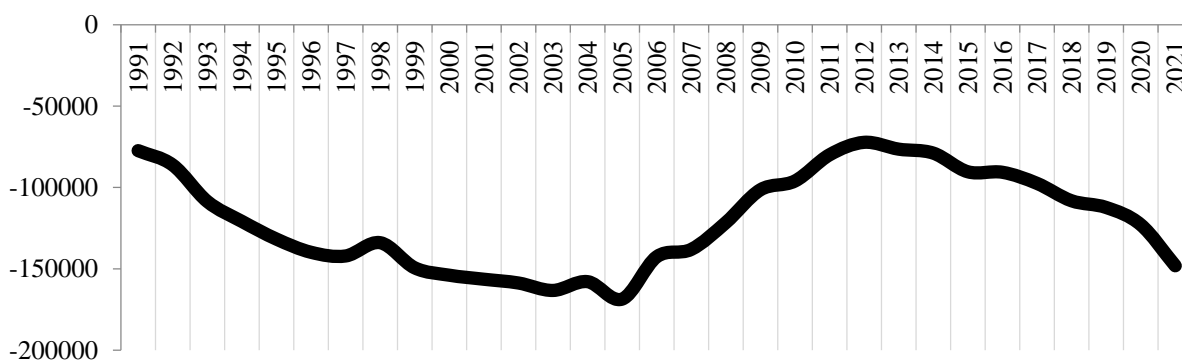
Скорочення сільського населення відбувається з двох причин – перевищення смертності над народжуваністю і міграція (в міста, закордон). На сільських територіях України спостерігаються відтворювальні «гойдалки» (табл. 2, рис. 2).

Табл. 2. Народжуваність, смертність та природний приріст (скорочення) населення сільських територій України в 1991–2021 рр.*

Період	Кількість живонароджених, тис. осіб, в середньому за період	Кількість померлих, тис. осіб, в середньому за період	Приріст (скорочення), тис. осіб, в середньому за період
1991–1995 рр.	199,8	304,7	-104,9
1996–2000 рр.	160,2	304,0	-143,8
2001–2005 рр.	141,6	302,5	-161,0
2006–2010 рр.	165,3	285,2	-119,9
2011–2015 рр.	166,7	246,3	-79,6
2016–2021 рр.	114,6	227,8	-113,2

*Примітка: розраховано авторами за даними [15]

За досліджуваний період кількість живонароджених на сільських територіях України скоротилася на 54,3 %; скоротилася і кількість померлих – на 15,3 %. Середньорічний темп скорочення живонароджених суттєво випереджає середньорічний темп скорочення померлих: -2,58 % проти -0,55 %.

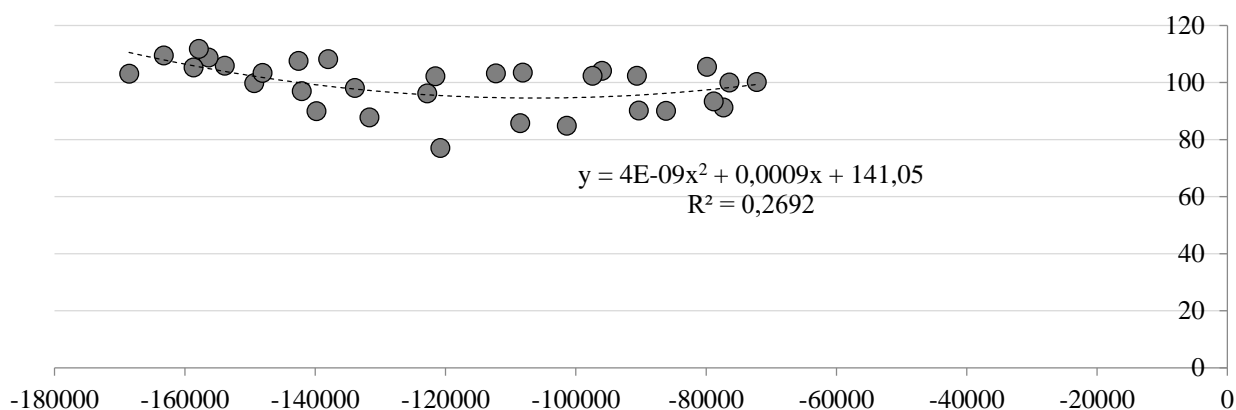

Рис. 2. Природний приріст (скорочення) населення сільських територій України в 1991–2021 роках, осіб*

Примітка: *побудовано авторами за даними [15]

Найімовірніше відтворювальні «гойдалки» обумовлені загальними змінами в економіці. У результаті Помаранчевої революції, в українській економіці з 2005 року починають відбуватися позитивні зміни, які обумовили зростання споживчого та підприємницького оптимізму. Таке припущення в цілому підтверджується результатами графічного аналізу зв'язку між функцією

«природний приріст (скорочення) населення сільських територій України в 1991–2021 роках, осіб» та фактором «ВВП, % до попереднього року» (рис. 3).

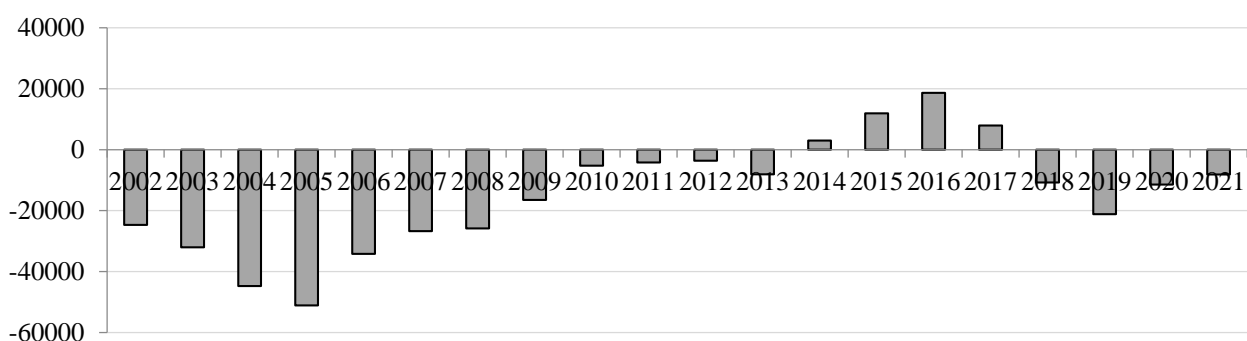

Рис. 3. Графічний аналіз зв'язку між функцією «природний приріст (скорочення) населення сільських територій України в 1991–2021 роках, осіб» та фактором «ВВП, % до попереднього року»*

Примітка: *побудовано авторами за даними [15, 16]

Ступінь зв'язку середня – $r = 0,519$. Зменшення показника природного скорочення сільського населення аж до 2012 р. – це результат позитивної інерційної відтворювальної реакції на сприятливі економічні зміни закладені в 2005–2009 рр. Проте, уже в другій половині 2013 р. в країні розпочалася гостра політична криза, а слідом за нею в 2014 р. – російська військова агресія, які поклали край, як позитивним очікуванням, так і, що природно, позитивним відтворювальним демографічним змінам.

Сільське населення України активно виїжджає із села, мігруючи у міські поселення та за кордон (рис. 4).

Рис. 4. Міграційний приріст, скорочення населення в сільській місцевості України, осіб*

Примітка: * побудовано авторами за даними [15]

В досліджуваному періоді (2002–2021 рр.) лишу у чотирьох роках поспіль (2014–2017 рр.) у сільській місцевості України мав місце міграційний приріст. Це пов'язано із початком російської військової агресії в 2014 р., коли було окуповано півострів Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей. Так, станом на 19 липня 2015 року, за даними Регіонального представництва ООН у справах біженців, на підконтрольній Україні території взято на облік

1382 тис. переселенців із Донбасу та Криму. Щотижня на облік в управліннях соціального захисту населення ставали 15–20 тисяч переміщених осіб. Станом на 16 травня 2016 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій взято на облік 1780,9 тис. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) або 1439,4 тис. сімей з Донбасу і Криму [17]. Місця для поселення переселенців із зони антитерористичної операції були облаштовані у м. Святогірськ Донецької області, який станом на середину червня 2014 року надав притулок 18 тис. переселенців. Найбільша кількість ВПО була розміщена у районах, що безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом – у підконтрольних районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях [17].

Отже, депопуляція сільських територій України відбувається за рахунок природного скорочення їх жителів та міграції. Продовження даної тенденції несе в собі різноманітні ризики. Насамперед, це скорочення трудового потенціалу аграрного виробництва – з року в рік зменшується чисельність тих, хто може працювати і як самозайнятій, і як найманий працівник сільськогосподарського підприємства. За період з 2008 по 2021 рр. кількість економічно активного населення сільських територій України скоротилася з 6953,1 до 5456,3 тис. осіб [18, 19], або на 21,5 %. І продовжує скорочуватися.

Негативна тенденція набула особливого розмаху після відновлення широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. – сотні тисяч сільських жителів покинули свої домівки і своє сільськогосподарське ремесло. Уже відчувається дефіцит механізаторів на якісну підготовку яких необхідно потратити кілька років [20, 21]. І якщо нестача механізаторів почала відчуватися тільки зараз, то дефіцит спеціалістів та представників робітничих професій у тваринницькій галузі уже триває давно. Спілкування із власниками сільськогосподарських підприємств, які хочуть розвивати тваринницький бізнес показує, що не лише малоефективна аграрна політика стримує їхні бажання, але й банальна нестача кваліфікованих ветеринарів, зоотехніків, доярок, механізаторів тваринницьких ферм і т.д.

Ще одним негативним наслідком депопуляції сільських територій є ризик скорочення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, що негативно вплине на стан продовольчої безпеки країни. Мова йде про сегменти продовольчого ринку на яких представлена продукція, що повністю або у значній мірі виробляється в господарствах населення (табл. 3).

Усі причини зменшення чисельності жителів сільських територій України можна поділити на дві групи – об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні:

1) урбанізація. Це процес зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі [23]. Урбанізація є загальносвітовим процесом, що притаманний як для бідних та країн, що розвиваються, так і для розвинутих країн.

Табл. 3. Частка господарств населення у структурі виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції України, %*

Вид продукції	Рік							
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Картопля	98,6	98,8	97,4	97,8	98,2	98,1	97,7	97,9
Культури овочеві	83,1	89,3	88,1	86,1	85,3	84,6	85,9	94,1
Культури плодові та ягідні	81,8	88,2	83,6	80,9	83,4	83,2	79,2	82,3
Молоко	71	81,2	80,3	74,9	71,8	70,2	68,2	66,0
Яйця	66,2	50,5	39,9	41,8	43,9	44,9	50,2	51,5
Мед	93,2	96,6	97,7	98,6	98,9	99	99	99,1

Примітка: *побудовано авторами за даними [22]

Наприклад, у США усе більше фермерів скаржаться на те, що їхні діти не хочуть успадковувати фермерський бізнес, а воліють жити і працювати в місті. Причини цього цілком зрозумілі – яким би комфортним не був фермерський будинок, однак життя в місті усе одно забезпечує краще медичне обслуговування, якість освітніх послуг та соціальні комунікації, повніше задоволення культурних потреб, значно ширший перелік можливостей професійної кар'єри і т.д.;

2) зростання продуктивності праці в сільському господарстві. Науково-технічний прогрес не лише змінює галузеву структуру суспільного виробництва, але й забезпечує зростання продуктивності праці. У розвинутих країнах світу перехід від індустріального до постіндустріального суспільства відбувається, в числі іншого, у вигляді усе ширшого застосування smart-технологій. Наразі, в сільському господарстві фермери визнають наступних п'ять найкращих розумних технологій:

- ГІС технології в сільському господарстві та GPS сільське господарство;
- супутникові знімки;
- дрони та інші аерофотознімки;
- інформаційні технології для сільського господарства та онлайн-дані;
- об'єднання наборів даних [24].

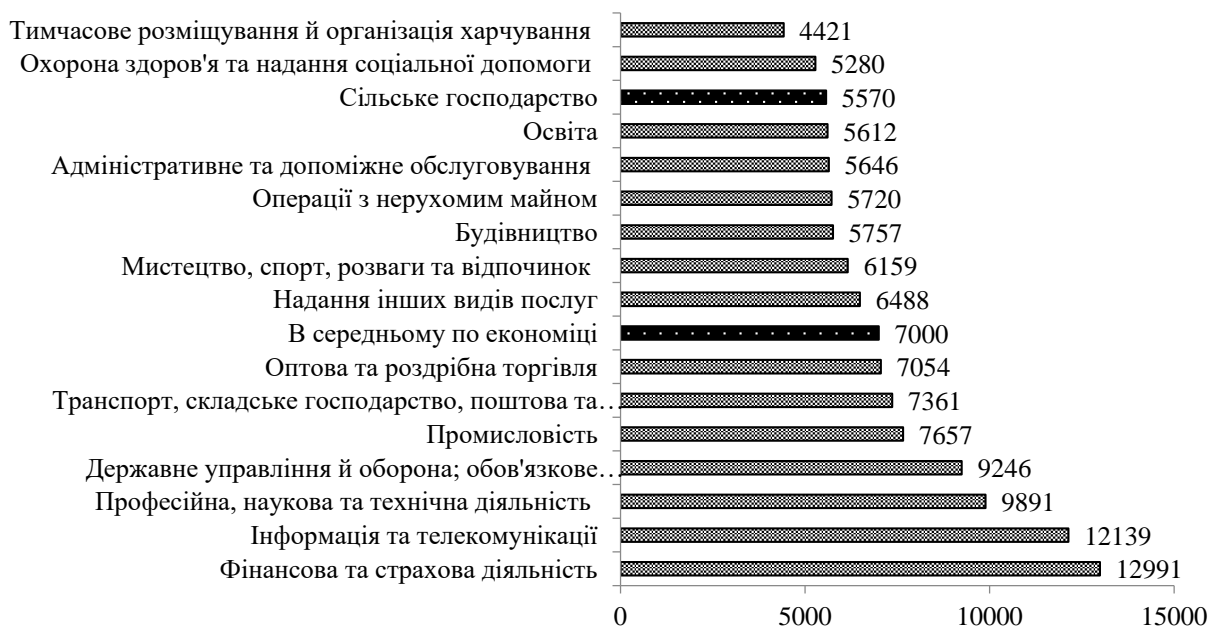
Разом із сформованою, на попередньому етапі розвитку, потужною індустріальною базою, це забезпечує суттєве зростання продуктивності праці, економію витрат та значно ощадливішу експлуатацію природних ресурсів. Що власне і є практичним втіленням концепції сталого розвитку. Однак, плата за це - скорочення попиту на робочу силу у сільському господарстві [13]. Враховуючи той факт, що сільське господарство є домінуючою галуззю суспільного виробництва на сільських територіях, це зумовлює підвищений рівень безробіття серед сільських жителів та їхню міграцію.

Суб'єктивні:

1) занепад соціальної інфраструктури сільських територій. Попередні дослідження дали змогу з'ясувати, що стан соціальної інфраструктури сільських територій – занедбаний [25]. При чому це стосується усіх без винятку її

складових – побутове обслуговування, житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт, освіта, охорона здоров'я, культура і дозвілля. В даному контексті достатньо сказати, що більш, ніж третина сільських домогосподарств (33 %) досі користуються архаїчними санітарно-гігієнічними засобами – їхні оселі не обладнані водогоном та каналізацією. А для 17,2 % сільських домогосподарств основне джерело водопостачання знаходиться на відстані більш, ніж 200 м від їхнього житла [26];

2) низький рівень оплати праці. Сільське господарство України – галузь із одним із найнижчих в економіці рівнів оплати праці (рис. 5).

Рис. 5. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у середньому за 2010–2022 рр., у розрахунку на одного штатного працівника, грн.*

Примітка: * – побудовано авторами за даними [27]

Причинами низького рівня оплати праці в сільському господарстві є:

– монопсонія сільськогосподарських підприємств на ринку праці в сільській місцевості [28–30];

– занепад соціальної інфраструктури сільських територій, який суттєво скорочує можливості сільської зайнятості і, відповідно, отримання доходів у несільськогосподарських видах діяльності;

– сезонний характер виробництва. В галузевій структурі сільського господарства України суттєво переважає виробництво рослинницької продукції – 78,2 % [22], яке, в силу природних причин, має яскраво виражений сезонний характер;

– низький рівень кваліфікації.

Більшість проблем, що стосуються розвитку аграрного виробництва та сільських територій можна вирішити лише в рамках аграрної політики головними інструментами якої є бюджетно-податкові підйоми – збільшення бюджетних дотацій на виробництво окремих видів сільськогосподарської

продукції (тваринницької, садівничої, виноградарської і т.д.), підтримку малих організаційних форм агробізнесу, збільшення фінансування на відновлення соціальної інфраструктури сільських населених пунктів тощо. Однак, в умовах гострого екзистенційного виклику у вигляді широкомасштабної військової агресії росії, усі зусилля суспільства – людські, технічні, організаційні, фінансові і т.д., спрямовані на забезпечення виживання української нації та її держави. Це означає, що до моменту закінчення російсько-української війни, чи принаймні її гарячої фази, особливих зрушень щодо вирішення проблеми соціальної сталості аграрного виробництва не варто очікувати. Проте, це не означає марність прикладання певних зусиль, спрямованих на підвищення згуртованості, організаційної та фінансової самостійності сільських громад. Які не зупинять, проте можуть уповільнити темпи депопуляції сільських територій.

Ключовою проблемою функціонування малих форм агробізнесу та підтримки соціальної інфраструктури сільських територій є дефіцит фінансових ресурсів. В даному контексті по суті невичерпним джерелом грошей є грантові кошти міжнародних партнерів України – закордонних урядів, громадських та міжнародних організацій тощо.

Гранти – це сукупність фінансових засобів, які безповоротно надаються визначеним некомерційним установам або ж фізичним особам для реалізації соціального проекту, благодійної програми, проведення наукових досліджень, навчання або ж підвищення кваліфікації та інших суспільно корисних цілей з обов'язковим етапом звітування щодо їх використання на визначені цілі. Важливою умовою реалізації грантових коштів є не лише потреба в розумінні специфіки певної проблеми, але і запропоновані варіанти її перспективного вирішення, очікувані результати та обґрунтування потреби в коштах [31]. Наразі є багато прикладів того, як сільські громади, перемігши у грантових конкурсах, використовують отримані кошти для покращення сільської соціальної інфраструктури чи фінансування бізнес-проектів [32–34]. Для ширшого залучення сільських громад до участі в грантових конкурсах необхідно проводити відповідні заходи популяризації, роз'яснення, надання організаційної та методичної допомоги у розробці та поданні заявок на конкурс, формуванні звітності у разі перемоги та освоєнні грантових коштів тощо.

Висновки: 1) під соціальною сталістю аграрного виробництва слід розуміти стійкий розвиток сільських територій та забезпечення надійного фізичного доступу до продовольства для громадян країни;

2) чисельність сільського населення України скорочується із стійкою динамікою. Має місце зростання середньорічного темпу скорочення сільського населення в розрізі десятилітніх часових відрізків: для 1991–2000 рр. -0,53 %; для 2001–2010 рр. -1,08 %; для 2011–2020 рр. -1,23 %;

3) депопуляція сільських територій України відбувається за рахунок природного скорочення їх жителів та міграції. Дана тенденція отримала суттєве посилення у зв'язку із відновленням широкомасштабної російської військової агресії 24 лютого 2022 р.;

4) продовження тенденції скорочення чисельності сільського населення несе в собі наступні ризики:

– скорочення трудового потенціалу аграрного виробництва та виникнення дефіциту трудових ресурсів;

– скорочення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, що повністю або у значній мірі виробляється в господарствах населення. Що зумовить їх дефіцит на внутрішньому ринку та посилить потенціал продовольчої небезпеки.

5) причини зменшення чисельності жителів сільських територій України можна поділити на дві групи – об'єктивні та суб'єктивні:

– об'єктивні: урбанізація, зменшення попиту на робочу силу в результаті зростання продуктивності праці в сільському господарстві;

– суб'єктивні: занепад соціальної інфраструктури сільських територій, низький рівень оплати праці в сільському господарстві;

6) більшість проблем, що стосуються розвитку аграрного виробництва та сільських територій можна вирішити лише в рамках аграрної політики головними інструментами якої є бюджетно-податкові підйоми. Однак, в умовах широкомасштабної військової агресії росії більша частина людських, технічних, організаційних та фінансових ресурсів спрямовані на забезпечення виживання української нації та її держави. Це означає, що до моменту закінчення російсько-української війни не варто очікувати на особливі зрушення щодо вирішення проблеми соціальної сталості аграрного виробництва;

7) ключовою проблемою функціонування малих форм агробізнесу та підтримки соціальної інфраструктури сільських територій є дефіцит фінансових ресурсів. В даному контексті надзвичайно важливим джерелом грошей є грантові кошти міжнародних партнерів України. Для ширшого залучення сільських громад до участі в грантових конкурсах необхідно проводити відповідні заходи популяризації, роз'яснення, надання організаційної та методичної допомоги у розробці та поданні заявок на конкурс, формуванні звітності у разі перемоги та освоєнні грантових коштів тощо.

Література:

1. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2016–2021 рр.) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/kvartal_new/vvp_rik/vtr_rik16-21.xlsx.

2. Забуранна Л. В., Ярмоленко Ю. О. Потенціал провадження платформи агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів у процесі сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 87–96. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903087>.

3. Лагодієнко Н. В., Богданов О. О., Дідковська М. А. Необхідність та особливості сталого розвитку аграрного виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. 2019. Вип. 206. «Економічні науки». С. 214–229.

4. Лагодієнко Н. В., Козак К. Б. Стратегія реалізації сталого розвитку аграрного виробництва в умовах зростання відкритості національної економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 155–172. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-20>.
5. Петруха С. В., Стахов Б. В. Сучасні виклики сталому розвитку аграрного сектору економіки України: теоретико-концептуальні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 8. С. 4–7. DOI: 10.32702/2306&6792.2020.8.49.
6. Страпчук С. І. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: економічний вимір. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 3. С. 12–19. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-3(111).
7. Патица Н. І., Булавка О. Г. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 91–102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>.
8. Томашук І. В., Хаєцька О. П. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій [Електронний ресурс]. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1>.
9. Заїка С.О., Грідін О.В., Заїка О.В. Інновації в сталому розвитку аграрного виробництва: тенденції, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-69>.
10. Крюкова І. О., Замлинський В. А., Власенко Т. А. Архітектура корпоративної звітності зі сталого розвитку бізнес-суб'єктів аграрного сектору як інструмент сталого агроменеджменту. *Економіка АПК*. 2023. Том 30. № 2. С. 38–48. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202302038>.
11. Ільчук М. М., Нікітченко С. О., Ситник О. О., Павленко В. В. Диверсифікація підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України у повоєнний період. *Економіка АПК*. 2023. Том 30. № 4. С. 25–35. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202304025>.
12. Сталий розвиток для України. *Сільське господарство*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/silskogospodarstvo/>.
13. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В., Демченко О. В. Проблеми реалізації концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 3. С. 204–213. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-28>.
14. Населення (1990-2021) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/nas_rik/nas_90-2021.xlsx
15. Демографічний щорічник «Населення України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm.
16. Валовий внутрішній продукт (1990–2022) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm.
17. Біженці та вимушені переселенці російсько-української війни (з 2014) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Біженці_та_вимушені_переселенці_російсько-української_війни_\(з_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Біженці_та_вимушені_переселенці_російсько-української_війни_(з_2014))

18. Статистичний збірник «Економічна активність населення» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm.
19. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/eans/rs_stmvg_21_ue.xls.
20. Немцева Ю. Нестача кадрів може знищити малі фермерські господарства – Гончаренко. *Kurkul*. Режим доступу: <https://kurkul.com/news/33764-nestacha-kadriv-moje-znischiti-mali-fermerski-gospodarstva--goncharenko>.
21. Нестачу працівників у сільському господарстві певною мірою компенсує широкозахватна техніка – аграрій. *Superagronom*. Режим доступу: <https://superagronom.com/news/17285-nestachu-pratsivnikiv-u-silskomu-gospodarstvi-pevnoyu-miroyu-kompensuye-shirokozahvatna-tehnika--agrariy>.
22. Статистичний збірник «Сільське господарство України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
23. Урбанізація [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація>.
24. Сергеева К. Сучасні технології в сільському господарстві. *EOS Data Analytics*. Режим доступу: <https://eos.com/uk/blog/suchasni-tekhnohii-v-silskomu-hospodarstvi/>.
25. Мудрак Р. П. Соціальна інфраструктура сільських територій. *Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького*. 2019. Вип. 1. Серія: Економічні науки. С. 11–19. DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-11-19.
26. Статистичний збірник «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2022 році» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). К.: Державна служба статистики України, 2022. 86 с.
27. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2022 роках [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/szpshp_ed_rik.xlsx.
28. Песцова-Світалка О.С. Моносонічний ринок праці та його місце в економіці України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 38. С. 3–8. <https://doi.org/10.32843/infrastruct38-1>.
29. Лагодієнко В. В., Шаповалова І. О., Булюк В. В., Демченко А. М. Проблеми розвитку ринку праці сільських територій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. Серія «Економічні науки». № 4. Том 3. С. 299–308. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-54.
30. Довгаль О. В. Оплата праці в аграрному секторі економіки України: стан, причини, наслідки. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. 2020. Серія «Економічні науки». № 2. С. 196–209. DOI: 10.31359/2312-3427-2020-2-196.
31. 70 грантів для громади. ОТГ всеукраїнська асоціація. Режим доступу: <https://hromady.org/70-grantiv-dlya-gromadi/>.
32. Скрипник В. Громада виграла грант у конкурсі «Сади для Перемоги» [Електронний ресурс]. Голос України. Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/376311>.

33. В Уланівській громаді за грантові кошти придбали подрібнювач. Новини Вінниці. Режим доступу: <https://news.vn.ua/v-ulanivskiy-hromadi-za-hrantovi-koshty-prydbaly-podribniuvach/>.

34. Ільченко Л. За підтримки Канади на Львівщині відкривають перший кооперативний молокопереробний завод. *Економічна правда*. 2023. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/17/702280/>.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2023). Gross domestic product by production method and gross value added by type of economic activity at constant prices of 2016. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/kvartal_new/vvp_rik/vtr_rik16-21.xlsx. [in Ukrainian].

2. Ziburanna, L. V., Yarmolenko, Yu. O. (2019). Implementation of an agro-digital cooperation platform for region convergence in the sustainable development process. *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 87–96. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903087>. [in Ukrainian].

3. Lagodienko, N. V., Bohdanov, O. O., Didkovs'ka, M. A. (2019). Necessity and features of sustainable development of agricultural production. *Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Agriculture*, no. 206, pp. 214–229. [in Ukrainian].

4. Lagodienko, N., Kozak, K. (2020). Strategy for implementation of sustainable agricultural production development in conditions of growth of the national economy openness. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, no. 5(2), pp. 155–172. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-20>. [in Ukrainian].

5. Petrukha, S., Stakhov, B. (2020). Current challenges to sustainable development of the agrarian sector of Ukraine economy: theoretical-conceptual aspects. *Agrosvit*, no. 8, pp. 4–7. DOI: 10.32702/2306&6792.2020.8.49. [in Ukrainian].

6. Strapchuk, S. (2021). Sustainable development of agricultural enterprises: economic dimension. *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*, no. 3, pp. 12–19. DOI: 10.31521/2313-092X/2021-3(111). [in Ukrainian].

7. Patyka, N. I., Bulavka, O. H. (2021). Strategic guidelines and priority directions for sustainable development of rural communities and territories in Ukraine in the context of power decentralization. *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 91–102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>. [in Ukrainian].

8. Tomashuk, I., Khaietska, O. (2022). The influence of the agricultural sector of the economy on the sustainable development of rural areas. *Economy and Society*, no. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1>. [in Ukrainian].

9. Zaika, S., Hridin, O., Zaika, O. (2023). Innovations in sustainable agricultural development: trends, issues, perspectives. *Economy and Society*, no. 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-69>. [in Ukrainian].

10. Kryukova, I., Zamlynskyi, V., Vlasenko, T. (2023). Architecture of corporate reporting on the sustainable development of business entities in the agrarian sector as a tool of sustainable agri-management. *Ekonomika APK*, no. 30(2), pp. 38–48. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202302038>.

11. Ilchuk, M., Nikitchenko, S., Sytnyk, O., Pavlenko, V. (2023). Diversification of entrepreneurial activities in the agricultural sector of Ukraine's economy in the post-war period. *Ekonomika APK*, no. 30(4), pp. 25–35. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202304025>.

12. Sustainable development for Ukraine. Agriculture. Available at <https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/silke-gospodarstvo/>. [in Ukrainian].
13. Mudrak, R., Lagodiienko, V., Demchenko, O. (2022). Problems of implementing the sustainable development concept in the agricultural sector of Ukraine's economy. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, no. 7(3), pp. 204–213. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-3-28>. [in Ukrainian].
14. State Statistics Service of Ukraine (2024). Population (1990–2021). Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/nas_rik/nas_90-2021.xlsx. [in Ukrainian].
15. State Statistics Service of Ukraine (2024). Demographic Yearbook «Population of Ukraine». Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm. [in Ukrainian].
16. State Statistics Service of Ukraine (2024). Gross domestic product (1990–2022). Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm. [in Ukrainian].
17. Wikipedia (2024). Refugees and IDPs of the Russian-Ukrainian war (since 2014). Available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Біженці_та_вимушені_переселенці_російсько-української_війни_\(з_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Біженці_та_вимушені_переселенці_російсько-української_війни_(з_2014)). [in Ukrainian].
18. State Statistics Service of Ukraine (2024). Statistical Publication «Economic Activity of Population in Ukraine». Available at https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm. [in Ukrainian].
19. State Statistics Service of Ukraine (2024). Labour force in 2021, by age group, sex and place of residence. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/eans/rs_stmvg_21_ue.xls. [in Ukrainian].
20. Nemtseva, Yu. (2023). Lack of personnel can destroy small farms – Honcharenko. Kurkul. Available at: <https://kurkul.com/news/33764-nestacha-kadriv-moje-znischiti-mali-fermerski-gospodarstva--goncharenko>. [in Ukrainian].
21. Superagronom (2023). The lack of workers in agriculture is to some extent compensated by the wide-ranging machinery – the agrarian. Available at: <https://superagronom.com/news/17285-nestachu-pratsivnikiv-u-silskomu-gospodarstvi-pevnoyu-miroyu-kompensuye-shirokozahvatna-tehnika--agrariy>. [in Ukrainian].
22. State Statistics Service of Ukraine (2024). Statistical Publication «Agriculture of Ukraine». Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf. [in Ukrainian].
23. Wikipedia (2024). Urbanization. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація>.
24. Sergeyeva, K. (2020). Modern technologies in agriculture. *EOS Data Analytics*. October 15. Available at: <https://eos.com/uk/blog/suchasni-tekhnologii-v-silskomu-hospodarstvi/>. [in Ukrainian].
25. Mudrak, R. (2019). The social infrastructure of rural territories. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic sciences*, no. 1, pp. 11–19. DOI: 10.31651/2076-5843-2019-1-11-19. [in Ukrainian].

26. State Statistics Service of Ukraine (2023). Statistical publication «Social and Demographic Characteristics of Households of Ukraine» (according to sample survey results). [in Ukrainian].
27. State Statistics Service of Ukraine (2023). Average monthly wages of regular employees by types of economic activity (2010-2022). Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/szpshp_ed_rik.xlsx. [in Ukrainian].
28. Pestsova-Svitalka, O. (2019). Monopsonal labor market and its place in Ukraine's economy. *Market Infrastructure*, no. 38, pp. 3–8. <https://doi.org/10.32843/infrastruct38-1>. [in Ukrainian].
29. Lagodiienko, V., Shapovalova, I., Bulyuk, V. & Demchenko, A. (2020). Problems of the labor market development rural. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, no. 4(3), pp. 299–308. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-54. [in Ukrainian].
30. Dovgal, O. (2020). The wages in the agricultural sector of the Ukraine's economy: state, causes, consequences. *Bulletin of Kharkiv National Agrarian University. Economics Sciences*, no. 2, pp. 196–209. DOI: 10.31359/2312-3427-2020-2-196. [in Ukrainian].
31. UTC All-Ukrainian Association (2022). 70 grants for the community. Available at: <https://hromady.org/70-grantiv-dlya-gromadi/>. [in Ukrainian].
32. Skrypnyk, V. (2024). Community won a grant in the competition «Gardens for Victory». *Holos Ukrainy*. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/376311>. [in Ukrainian].
33. News of Vinnytsia (2023). A shredder was purchased in the Ulanivska community with grant funds. Available at: <https://news.vn.ua/v-ulanivskiy-hromadi-za-hrantovi-koshty-prydbaly-podribniuvach/>. [in Ukrainian].
34. Ilchenko, L. (2023). With the support of Canada, the first cooperative milk processing plant will be opened in Lviv Region. *Economic true*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/17/702280/>. [in Ukrainian].

Annotation

Mudrak R., Andrusiak N.

Risks of social sustainability of agricultural production of Ukraine

The social sustainability of agricultural production should be understood as the sustainable development of rural areas and ensuring reliable physical access to food for the country's citizens. The number of the rural population of Ukraine is decreasing with steady dynamics. There is an increase in the average annual rate of rural population reduction in ten-year time periods: for 1991–2000. -0.53 %; for 2001–2010 -1.08 %; for 2011–2020 -1.23 %. The depopulation of rural areas of Ukraine occurs due to the natural reduction of their inhabitants and migration. This trend was significantly strengthened in connection with the resumption of large-scale russian military aggression on February 24, 2022. The continuation of the trend of reducing the number of the rural population carries the following risks:

- *Reduction of the labor potential of agricultural production and the emergence of a shortage of labor resources;*
- *Reduction in the production of certain types of agricultural products, which are completely or to a large extent produced in households. This will lead to their shortage in the domestic market and increase the potential for food insecurity.*

The reasons for the decrease in the number of residents of rural areas of Ukraine can be divided into two groups – objective and subjective:

– Objective: urbanization, decrease in labor demand as a result of the increase in labor productivity in agriculture;

– Subjective: the decline of the social infrastructure of rural areas, the low level of wages in agriculture.

Most of the problems related to the development of agricultural production and rural areas can be solved only within the framework of agrarian policy, the main instruments of which are budget and tax increases. However, in the conditions of Russia's large-scale military aggression, most of the human, technical, organizational and financial resources are aimed at ensuring the survival of the Ukrainian nation and its state. This means that until the end of the Russian-Ukrainian war, we should not expect special changes in solving the problem of social sustainability of agricultural production.

The key problem of the functioning of small forms of agribusiness and the support of the social infrastructure of rural areas is the lack of financial resources. In this context, grant funds from Ukraine's international partners are an extremely important source of money. For a wider involvement of rural communities in participation in grant competitions, it is necessary to carry out appropriate popularization, clarification, organizational and methodical assistance in the development and submission of applications for the competition, reporting in the event of victory and utilization of grant funds, etc.

Key words: *sustainable development, social component, agricultural production, rural areas, depopulation, risks, labor resources, deficit, food security, grants.*